

МОНГОЛЫН НИЙГМИЙН ДҮР ТӨРХ

Ц.Өлзийжаргал

*БНХАУ, Шаньдун их сургууль, Улс төр судлал, нийтийн удирдлагын
сургуулийн докторант*

Ч.Өлзийсайхан

МУИС, Улс төр судлалын тэнхимийнбагш, доктор, дэд профессор

Хураангуй: Монгол улсад өрнөсөн улс төрийн өөрчлөлт нь олон талтай, маш нарийн төвөгтэй үйл явц байсан бөгөөдхувь хүний үзэл бодол, итгэл үнэмшил, эрх, эрх чөлөөнөөс эхлээд засаг төрийн бүтэц зохион байгуулалтыг хүртэл хамарсан өргөн хүрээтэй үйл явц болон өрнөсөн. Энэ өгүүлэлд улс төрийн өөрчлөлт нь гэр бүл, нийгэм, улс төрийн хүрээнд явагдаж ямар үр дүн гарч байгаа тухай өгүүлэх болно.

Түлхүүр үгс: ардчилал, тэгшитгэл, ядуурал, гэр бүл салалт, нийгмийн давхраажил, авлига, иргэний нийгмийн байгуулал, хууль, хяналтын тогтолцоо

***

XX зуун бол дэлхий дахинд өргөн хүрээтэй өөрчлөлт өрнөсөн зуун байсан бөгөөд хамгийн гол үйл явц бол улс төрийн хүрээний өөрчлөлтүүд хаа сайгүй өрнөсөн явдал юм. Монгол улсад өрнөсөн улс төрийн өөрчлөлт нь олон талтай, төвөгтэй үйл явц байсан бөгөөд хувь хүний үзэл бодол, итгэл үнэмшил, эрх, эрх чөлөөнөөс эхлээд засаг төрийн бүтэц зохион байгуулалтыг хүртэл хамарсан. Нийгэм улс төрийн бүх талыг хамарсан энэ өөрчлөлтийн нэг үр дүн нь улс төрийн шинжлэх ухааныг ч өөр өнгө аястайгаар өөрчилсөн. Улс төрийн шинжлэх ухааныг зөвхөн ардчилал шинэчлэлтэй холбоотой хөгжсөн гэж өрөөсгөл ойлгож болохгүй. Аристотель Платоноос авахуулаад дундад зуун, сэргэн мандалт, соён гэгээрэл, аж үйлдвэрийн хувьсгал, социализм, өөрчлөн байгуулалт гээд өөрчлөлт шинэчлэлтийн давалгаа бүрт улс төрийн шинжлэх ухаан цаг үеийн тусгал болон өөр өөр өнгө аястайгаар хөгжиж байсан билээ. 1990 оноос хойшхи улс төрийн шинжлэх ухааны хөгжил, өөрчлөлт, үнэт зүйлсийг туйлын үнэн гэж үзэх нь эргэлзээтэй, харин энэ цаг үеийн онцлогийг тусгасан байгаа болов уу гэж үзэх нь илүү зохистой. Учир нь дэлхийн улс орнуудад ардчиллыг хүлээж авах байдал өөр өөр, ардчилсан элементийг өнгөц харахад бүрэн агуулсан мэт байгаа улс орнуудын нийгмийн харилцаанд ч үр дүн ихээхэн өөр өөр байгаа байдал нь үүнд дүн шинжилгээ хийх боломжийг л илүү түлхүү тавьж байна гэж үзэж болох юм. Цаг үе бүхэнд ноёрхон буй үзэл суртал нь өөр өөрийн улс төрийн тогтолцоо, системийн аюулгүй байдлаа хамгаалсан шинжтэй байдаг нь үнэн юм.

Төрийн засаглалын хэлбэр, үндсэн хуулийн тогтвортой шинж, хуулийн мөн чанар нь хэний эрх ашиг, сонирхлыг илэрхийлж байна вэ гэдэгт эрдэмтэн судлаачид, эртний

нэрт сэтгэгчид нар ач холбогдол өгөн судласан байдаг. Тухайлбал, Сократ төр, засаглалын хэлбэрийг хэв маягчлан үзэхдээ хаант засаг, дарангуй засаг, язгууртны засаг, баячуудын засаг, олон түмний засаг¹⁶² гэж ялган үзсэн байдаг. Мөн төр нийгмийн хэвийн оршин тогтнож, үйл ажиллагаагаа явуулах гол нөхцөл нь хууль бөгөөд ухаалаг шудрага хууль тогтож ноёрхсон нөхцөлд иргэдийн улс төрийн эрх чөлөө хэрэгжих боломжийг бий болгодог гэж үзжээ.

Сократ олон түмний засаглал буюу ардчиллыг онолын хувьд шүүмжлэлтэй хандаж байснаас гадна түүний шавь Платон “Төр” хэмээх зохиолдоо төр, төрийн засаглалын таван янзын хэлбэрийг гарган тавьж, тэдгээрийг хооронд нь харьцуулан шинжилсэн байдаг. Энэ нь *нэгд*, аристократ /язгууртны/, *хоёрт*, тимократ, *гуравт*, олигархи, *дөрөвт*, демократ, *тавд*, тиран төрийн хэлбэр юм. Платон тэдгээрийн тус бүрийн онцлогийг нь шинжлэн үзээд *тимократ* төр бол эд баялаг, нэр төрт хэт шунасан, олз ашиг, дайн байлдааныг гол үйл ажиллагаагаа болгогсодын төрийн засаглалын хэлбэр юм. *Олигархи* хэлбэр нь эд хөрөнгөн дээр тогтсон, засаглалын эрх мэдлийг цөөнх болсон баячууд барьж удирдсан, ядуус нь засаглалд оролцдоггүй төрийн байгуулал юм. Тимократ төрийн үед алт, эд баялаг хувь хүмүүсийн гарт орж хуримтлагдах нь энэ төрийг мөхөлд хүргэж баячуудын засаг тогтоход хүргэнэ. Энэ үед баячууд төрийн хуулийг дур зоргоор ойлгон хэрэглэж, эд баялагт шунан, сайн үйлийг умартан эд баялаг ба баячууд нийгэмд илүү их үнэ цэнэтэй, хүндтэй болно. Засгийн эрх мэдлийг зэр зэвсэг, айлган сүрдүүлэх, хүчирхийлэлийн аргаар барина. Ийм нөхцөлд нийгэм тогтворгүй болж, баян, ядуугийн хооронд тэмцэл гарч эцэсдээ хорсож, хилэгнэсэн ард олон өөрийн засаглалыг тогтооно. Энэ засаглал бол *демократ* төрийн хэлбэр юм. Энэ үед нийгэмд түгээмэл эрх чөлөө ноёрхож, дээдэс, доодос ялгаагүй адилхан эрх мэдэлтэй болж, бүх зүйлийг *тэгшитгэнэ*. Эрх чөлөө нь хэн, юу дуртайгаа хийх бололцоог олгох ба үүний уршгаар эрх чөлөөний хэм хэмжээ алдагдаж, нийгэмд эмх замбараагүй, засаг захиргаагүй байдал газар авна, хязгааргүй эрх чөлөө нь нийгмийг хямраана. Засгийн эрхэнд жинхэнэ шудрага хүн, мэдлэг, чадвартай хүмүүс бус харин тохиолдлоор гарч ирнэ. Тэд үнэнч шудрага, ажил хэрэгч хүмүүсийг элдвээр шахан хавчиж, бялдууч, хоёр нүүртэнгүүдээр өөрсдийгөө хүрээлүүлнэ. Тэдгээр нь хамтран эрх чөлөө, шударга ёсны зарчмыг уландаа гишгэнэ. Үүний улмаас олон түмэн албан тушаалтнуудаа шудрага ёс, эрх чөлөөг завхруулсан хэмээн хатуу шийтгэнэ. Нийгэм тэнцвэрээ алдаж, төрийн тулгуур сулран демократ төр тиран төр буюу хэрцгий

---

¹⁶²Д.Болд-Эрдэнэ. “Улс төрийн онолын сонгодог болон орчин үеийн эх сурвалж” Шинэ толь №51, УБ., 2005/2, 10 дахь тал

дарангуйллын төрд байр сууриа тавьж энэ мэтээр нэгээс нөгөөдөө шилжиж, битүү орчлыг үүсгэдэг¹⁶³ гэж тэрээр дүгнэн хэлсэн байна.

Эртний сэтгэгчдийн нийгмийн удирдлагыг хэлбэрүүдийг ажиглан дүгнэсэн байдал өнөөгийн нийгмийн өөрчлөлтийн үед ч ач холбогдлоо алдаагүй хэвээр л байна. Харин үүссэн нөхцөл байдлаас гарах арга зам, учир шалтгааныг онолын хувьд тайлбарласантайлбарууд илүү олон хувилбартай, илүү нарийвчилсан шинжтэй болжээ.

Улс төр судлаачид, нийгэм судлаачдын дунд өнөөгийн монголын нийгэм эдийн засгийн байдлыг шилжилтийн үедээ яваа гэх хандлага ихээхэн түгээмэл байдаг. Харин асуудлыг ингэж үзэх нь явцгүй болох нь бодит байдлаар батлагдаж байна. Бүхэл бүтэн гурван арван жилийг дамнасан шилжилт гэж байх нь утгагүй. Үүний нөгөө талд чухам ямар зүйл дээр алдсан учраас энэхүү “шилжилт” гэх үеээсээ гарч чадахгүй байна вэ, үүнээс гарах цаг хугацаа хэдий хүртэл үргэлжлэх юм бэ гэдгийн учрыг олохыг хичээхгүй, үхээнц хандах нь улс төрийн шинжлэх ухааныг судалж буй хүмүүсийн хувьд дэндүү арчаагүй ноомой хэрэг болох билээ. Үүссэн нөхцөл байдалд сэтгэл зовинон асуудлаас гарах арга замд хувь нэмрээ оруулж буй улс төрийг сонирхон судлагч, судлаач, эрдэмтдийн бүтээлүүдэд гарч байгаа санааг тоймлон үзүүлэхийг зорилоо.

ГЭР БҮЛИЙН ОРЧИНД

Аристотель “Улс төр” хэмээх зохиолдоо “улс төрийн системийг бүрдүүлэгч үндсэн элемент нь хүн, анхдагч цөм нь гэр бүл юм¹⁶⁴” гэж онцгойлон тэмдэглэсэн байдаг. Шилжилтийн үед ихэнх үйлдвэрийн газрууд зогсонги байдалд орсонтой холбоотой ажилгүйчүүдийн тоо эрс нэмэгдэж нэг хэсэг нь гадаадын хөдөлмөрийн зах зээлд хөлсний ажилчид болж зарим нь ажилгүйчүүдийн эгнээнд орсон. Төр засгийн зүгээс улс төрийн эдийн засгийн бодлого дээр алдаа гаргасны үр дагавар болж улс орны хэмжээгээр үйлдвэржилт явагдаж чадсангүй, ингэснээр ажилтай орлоготой байсан олон мянган иргэд ажилгүй болж, нийгэмд янз бүрийн сөрөг үр дагаварууд бий болсон.

Энэ талаар монголын нэрт социологич Х.Гүндсамбуу “Монголын нийгмийн даврхаажил: хөгжил, хандлага (XX зуун)” сэдэвт бүтээлдээ; “Ардчилал зах зээлийн нөлөөгөөр олон түмний сэдэл, үнэт зүйлс, үнэлэмж, баримжааллын аль алинд өөрчлөлт гарлаа. Айл гэр, хань ижил, үр хүүхдээс авахуулаад ариун цагаан хөдөлмөр, хүний мөс, хүнлэг шинж, ажил төрөл, албан тушаал зэргийн сэдэл, үнэт зүйлсэд өөрчлөлт гарч, урьд нь ярих битгий төсөөлөх нь үгүй байсан зүйл өнөөдөр гайхал төрүүлэхээ болилоо. Хээл

---

¹⁶³Д.Болд-Эрдэнэ. “Улс төрийн онолын сонгодог болон орчин үеийн эх сурвалж” Шинэ толь №51, хууд. 14. УБ., 2005/2

¹⁶⁴Мөн тэнд. 20 дахь тал

хахууль, хулгай зэлгий, гэмт хэрэг ажилгүйдэл, ядуурал, хэсүүчлэл, ужид цэнгэл зэргийг энд дурьдахад хангалттай¹⁶⁵ хэмээн өгүүлсэн байдаг. Монголчууд бид гэр бүл төлөвлөлт гэрлэлтийн талаар түүхэн уламжлалтай ард түмэн. Өндгөн сүй тавих, гэрлэх, өрх тусгаарлах, аж төрөхдөө нарийн чанд дэг горимтой явсан ард түмэн. Ардчиллын он жилүүдэд энэ уламжлал улам бүр алдагдсаар байна.

Улаанбаатар хотод сүүлийн 10 жилд гэрлэлтийн тоо буурсан үзүүлэлттэй гарч 2006 онд нийслэлд 16,267 өрх голомт тусгаарлаж, гэрлэлтээ батлуулсан бол 2015 онд энэ тоо 8,263 өрх болж, даруй хоёр дахин буурчээ. 2006 онд нийслэл дэх гэр бүл салалтын тоо жилд 1,064 байсан бол 2015 оны байдлаар 2,215 болж мөн адил хоёр дахин өсчээ. Сүүлийн гурван жилээс (2013,2014, 2015) харахад гэр бүл салалтын тоо жилд тогтмол 200-гаар нэмэгдсэн байна.

Аль ч нийгэмд хүмүүсийн эзлэх байр суурь, гүйцэтгэх үүрэг, давхраажлын “тодорхойлогдох муж” нь нэг бол төрөлх гэр бүлээс эсхүл гэрлэлтээс, мөн хоёулангаас нь үлэмжхэн хамааралтай. Зарим нэг хүн хэний гэрт мэндэлснээсээ, зарим нь хэнтэй гэрлэснээсээ, хэнтэй ураг худ болсноосоо хамааран, давхраажлын шатаар өгсөж, урууддаг. Ялангуяа эмэгтэйчүүдийн хувь заяанд гэрлэлт онцгой учир холбогдолтой¹⁶⁶. Гэр бүлийн бүтцийн өнөөгийн байдлыг Үндэсний статистикийн хорооны хүн ам зүйн мэдээллийн сан дахь 1993, 2000, 2010, 2015 онуудын хүн амын тооллогын материалд тулгуурлан гаргасан судалгаанд аймаг, нийслэлийн нийт өрхийн дотор эмэгтэй тэргүүлэгчтэй өрхийн эзлэх хувийн дундаж 1993 онд 7,5%, 2000 онд 15,8%, 2010 онд 18,9%, 2015 онд 23,2% болж өссөн байна¹⁶⁷. Гэр бүл салалтын хохирогч нь хүүхэд, эмэгтэйчүүд байдаг. Үүнээс үүдэн хүүхэд, эмэгтэйчүүд гэр бүлийн хүчирхийллийн бай болсоор байна. Сүүлийн жилүүдэд өсвөр насны хүүхэд, залуучуудын дунд бэлгийн цөөнх, биеэ үнэлэгчид, архи, тамхи, мансууруулах бодист донтож байгаа нь гэр бүл салалтаас үүссэн үр дүн гэж дүгнэн хэлж болно.

Мөн гэр бүл салалтын шалтгааныг ядуурал их байгаатай холбон тайлбарладаг. 2006-2009 оны гэр бүл салалтын тоог улс төрийн намуудын сонгуулийн амлалт, нийгмийн халамжийн бодлогыг хэт их хавтгайруулсантай холбоотойгоор хэврэг гэр бүлүүдийг зохиомлоор бий болгосон явдалтай холбоотой гэж үзэх явдал бий. (“Шинэ, Залуу гэр бүлд

---

¹⁶⁵Х.Гүндсамбуу. “Монголын нийгмийн давхраажил: хөгжил, хандлага (XX зуун)” УБ., 2002, хууд. 47

¹⁶⁶Мөн тэнд. хууд. 51

¹⁶⁷Ж.Батсуурь, Э.Энхмаа. “Монгол улсын хүн ам зүйн аюулгүй байдалд тулгамдаж буй зарим асуудал”. Стратегийн судалгаа. УБ., №76, (4/2016) хууд. 70

үзүүлэх мөнгөн тусламжийн 500,000 төгрөг¹⁶⁸”, “Хүний хөгжил сангийн Эх орны хишиг-1,500,000 төгрөг¹⁶⁹ гэх мэт).

Гэр бүл салалт их байгаа нь ганцхан амьдралын тарчиг ядуу хэсэгт байдаг үзэгдэл биш болжээ. Төрөөс төрсөн тэр бумтангуудын дунд ч энэ үзэгдэл газар авч тэд “үрээ танихгүй өнөр, үрээгээ танихгүй баян” болсон байгааг нуух юун. Улс орны оршин тогтнох, улсын аюулгүй байдал баталгаатай байх эсэхэд иргэн хүн бүрийн оролцоо чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Хүний эрх, эрх чөлөөг бид гэр бүл салж нийлэх эсхүл дур зоргоороо юу хүссэнээ хийж байгаагаа ардчиллаар өгсөн эрх чөлөөгөө эдлэж байна гэж ойлгох нь буруу бөгөөд энэ нийгмийн нэгж дээр ажиглагдаж байгаа гажуудал, сөрөг нөлөөлөл нь улс орны эрх ашгийн асуудлыг хөндөж байдаг тул иргэн бүрийн хүлээх үүрэг дээр анхаарах ёстой юм.

НИЙГМИЙН ОРЧИНД

Ардчилал монголын ард түмний мөрөөдөл байсан, харин бодит зүйл болсон эсэх нь ихээхэн эргэлзээтэй. Манай нийгэмд бүтэцийн ихээхэн өөрчлөлт гарч байна. Ядуурал, ажилгүйдэл ихэсч байгаагаас, гэмт хэрэг өсч, эрүүгийн нөхцөл байдал хүндэрч нийгмийн зүгээсхатуу гарыг санагалзах болсоор байна. Монголын нийгэм 1990-ээд оны үеийн хүмүүсийн хүсч мөрөөдөж байсан нийгмийн олонхи нь дундаж амьдралтай болсонгүй харин өвөрмөц, гажигтай, ядуучууд олонхи болсон байдлаар давхраажих хандлага ажиглагдаж байна. Сүүлийн үеийн судалгаагаар ядуурлын түвшин 30%-ийг давж гарч байна. “Ядуурлын учир шалтгаан бусдаас, гадныханаас бус, чухамхүү биднээс, монголын нийгмийн өнөөгийн нөхцөл байдлаас л өмнөтгөл, үүдэлтэй¹⁷⁰”.

Хөдөө, орон нутагт ажлын байр бий болохгүй, ажилгүй иргэдийн мэргэжлийн ур чадвар ажлын байрны шаардлагыг хангахгүй, зарим ажлын байр нь ядуурлаас ангижрах

---

¹⁶⁸2006 оны тавдугаар сард хүнамын өсөлт, хөгжлийг дэмжих зорилгоор УИХ-аас “Хүүхдэд тэтгэмж олгох, хүүхэд, гэр бүлд мөнгөн тусламж үзүүлэх тухай хууль”-ийг батлан гаргаж амьжиргааны түвшин, өрхийн эмзэг байдлыг харгалзалгүйгээр нийтлэг олгогдох мөнгөн тэтгэмж, тусламжийг бий болгосон.

¹⁶⁹Монгол Улсын Засгийн газрын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөрт “Стратегийн болон томоохон ордог газраас олсон орлогоос иргэн бүрт 1.5 сая төгрөг хүртээх эрх зүйн орчин болон санхүүгийн эхүүсвэрийг бүрдүүлж хэрэгжүүлнэ.” гэж заасны дагуу Монгол Улсын Их Хурал Хүний хөгжил сангийн тухай хуулийг 2009 оны 11 дүгээр сард баталсан. Хүний хөгжил сангаас 2010 онд эхний ээлжинд 70.000, иргэний шинэчилсэн бүртгэлд хамрагдсан иргэдэд 50.000 төгрөгийг олгож эхэлсэн.

¹⁷⁰Х.Гүндсамбуу. “Монголын нийгмийн давхраажил: хөгжил, хандлага (ХХ зуун)” УБ., 2002, 39 дэх тал

хэмжээний цалин хөлстэй биш байгаа нь үүнд нөлөөлж байна. Дээрх нөхцөл байдалтай уялдуулан ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, ядуурлыг бууруулхын тулд НҮБ, Дэлхийн банк, Зүүн Ази Номхон далайн бүс нутгийн, гадаад, дотоодын төсөл хөтөлбөрүүдийн хүрээнд нилээд хөрөнгө зарж олон арга хэмжээ авч байгаа ч үр дүнгээ өгөхгүй байна. Энэ нь магадгүй энэхүү зарцуулж байгаа хөрөнгө нь улс орны хөгжил, нийгмийн сайн сайхан байдлыг хангах чиглэлд зарцуулагдаж чадахгүй байгаа, янз бүрийн зээл тусламж авах, төсөл хэрэгжүүлэхдээ алсыг харсан ухаалаг шийдвэр гаргах тогтолцоо бүрдэж өгөөгүйтэй холбоотой байх магадлал ихтэй юм.

Монголчууд бид үе үеийн турш тэгштгэсэн нийгэмд амьдарсаа риржээ. Олон үеийн туршид баялаг нь бараг ганц мал аж ахуй байлаа. Ийм нөхцөлд хэн ч хэдэн үеэрээ баян эсвэл хоосон байх бололцоогүй. Учир нь цас зуд ган ганчиг “үйлдвэрлэгч” байгаль өөрөө нүүдэлчний нийгмийг тэгштгэдэг байв. Иймээс ч “баян хүн нэг зуданд” гэсэн хүн болгоны мэдэх үг бий. Социализмын үед нийгмийн гишүүдийг тэгштгэгч нь нам засаг байлаа. “Бүх юмыг улс хариуцна¹⁷¹” гэсэн сэтгэлгээ одоо хэр нь бидэнд байсаар байна.

Ядуурлын тухай бидний ойлголт буруу, ядууралтай тэмцэхээр сонгосон араг зам ч буруу байж болох юм гэж эргэж харах хэрэгтэй болжээ. Ядуурал нь нийгмийн болон хувь хүний гэсэн хоёр хүчин зүйлээс шалтгаалж болно. Ядуурлын энэ учир шалтгааныг харгалзан үзэж залруулахын тулд АНУ гэхэд 20 гаруй жил анхааралдаа авч ажиллаж байж тодорхой үр дүнд хүрсэн байдаг. Төр засгийн зүгээс иргэддээ орлогын хамгийн доод хэмжээг баталгаажуулсан бодлогын зохицуулалт нь хүмүүсийн ядуурлын байдлаас гарахад дөхөм үзүүлж чадахгүй байж болно. Мөн хувь хүмүүсийн өөрсдийнх нь онцлогоос хамаарсан шинжтэй ядуурал байж болох юм. АНУ-ын эрдэмтэн Роберт Ректор өөрийн судалгаандаа хувь хүнээс хамаарсан ядуурлыг дараах байдлаар тодорхойлжээ. “Араншлын ядуурал нь арчаагүй байдал, ажлын ёс зүйн доройтол, мэдэж сурах тэмүүллийн хомсдол, үр хүүхдээ асран хүмүүжүүлэх хүсэлгүй буюу чадваргүй байдал, гэмт хэрэг, архины дон гэх мэт нийгмийн патологуудын (гажигуудын) багц юм” гэжээ. Цааш нь тэрээр “асуудал мөнгө хөрөнгөний хүрээнээс хэдийнээ хальж, нийгмийн асуудал болон хүндэрч байгаа юм. Хүн эдийн ядууралд хэт удаан оршивоос аяндаа араншлын ядууралд шилждэг жамтай¹⁷².

---

¹⁷¹Б.Баабар. “Биднийг хэн тэжээдэг вэ?” <http://www.baabar.mn>

¹⁷²“Ядуурлын хоёр нүүр” <http://tribunemongolica.blogspot.co.uk>

Аль ч учир шалтгаанаас байсан гэсэн Монгол Улс нэгэнт тулж ирсэн энэ ядуурал гэх үзэгдлээс хэрхэн салах вэ? Английн зохиолч Жорж Оруэлл¹⁷³ийн “Амьтны хүрээлэн” зохиолд аль ч нийгмийн үед эрдэм боловсролгүй ард түмэн хэрхэн дарлал мөлжлөгт өртдөгийг ёгт үлгэрээр дүрслэн үзүүлсэн байдаг. Иргэд улс төрийн боловсролтойболсноор улс төрийн эрхээ зөв эдлэж, ирээдүй хойчийнхоо төлөө зөв ухаалаг шийдвэр гаргах, улс эх орон нийгмийн хөгжлийн төлөө хоёргүй сэтгэлээр ажиллах “*жинхэнэ улс төрч*”-ийг бий болгож, төлөвшүүлэхэд хувь нэмэрээ оруулдаг. Хүн төрөлхтөний хөгжлийн аль ч үед нийгмийн иргэн бүр их бага ямар нэг хэмжээгээр оролцож байж маргаашаа бүтээдэгтэдгийг иргэн бүр санаж асуудалд хандах нь ядуурлаас гарах арга зам байж болох юм.

УЛС ТӨРИЙН ОРЧИНД

Монголын улс төр, нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлт, шинэтгэлийн явцад ардчилсан төр, засгийн тогтолцоо бүрэлдэх, дэлхий дахинд Монгол улсын нэр хүнд дээшлэх, бүхэлдээ чөлөөт ардчилсан нийгмийн тогтолцооны дүр төрхөд шилжих, хүний эрх, эрх чөлөөг дээдлэх, гадаад харилцаа өргөжих зэрэг олон сайн үр дагаварууд¹⁷⁴ бий болсон. Улс орны хөгжил, баялагийн эдийн засгийн үр ашгийг ард түмэн нийтээрээ хүртэж чаддаг байх нь урт хугацааны, тогтвортой хөгжлийн шинж чанар юм. Сүүлийн жилүүдэд улс төрд клиентелизм¹⁷⁵ эдийн засгийн элитүүд, бизнесменүүд давамгайлах болсноор явцуу эрх ашигт барьцаалагдаж, наймааны бүлэглэлийн сэтгэхгүй тогтож авлига ихэссээр байна. Үүнийг дараах судалгааны үр дүнгээс харж болно. “Транспаренси Интернейшнл” ТББ-ын 2014 онд нийтэлсэн авлигын үзүүлэлтийн индексийн үзүүлэлтэнд нийт 177 орон

---

¹⁷³Жорж Оруэлл (1903-1950) буюу Английн зохиолч Эрик Артур Блэр орчин цагийн улс төрийн романы эцэг Энэтхэгийн Бенгалд төрсөн. Тэрээр 1928-1929 онд Парист амьдарч байхдаа зохиол бичиж эхэлжээ.

¹⁷⁴Ч.Өлзийсайхан. “Монгол дахь ардчилсан шилжилтийн үеийн улс төрийн элитүүдийн төлөвшил” УБ., 2012. Хууд. 163

¹⁷⁵Клиентелизм нь хоёр болон олон хүнийг хамарсан найз нөхөд, хамаатан садангийн онцгой харилцаа, холбоо бөгөөд голдуу тодорхой зорилгод чиглэсэн байх ба нийгэм, эдийн засгийн (эсвэл улс төрийн) хувьд дээгүүр зиндааны нэг этгээд (патрон, ивээн тэтгэгч) нь доогуур зиндааны нөгөөдөө (клиент, дэмжигч) өөрийн нэр нөлөө, боломж бололцоог ашиглан хангамж, хамгаалалт үзүүлж байхад клиент нь мөн хариуд нь ивээн тэтгэгчдээ өөрийн биеэр үйлчлэх зэргээр ерөнхий дэмжлэг, туслалцаа үзүүлдэг үзэгдэл юм. Тэтгэгч, дэмжигчдийн холбоо нь олон хүнийг хамарч, тэдгээр нь хэд хэдэн шат дамжлага үүсгэж, улмаар нэгэн пирамид болж “нийгмийн солилцооны сүлжээг” улмаар “нийгмийн солилцооны авилгалыг” бий болгодог. Михаил Клима. “Тоталитар дэглэмээс гажуудсан ардчилал руу” УБ., 2017 хууд. 7

хамрагдсанаас Монгол улс 80-р байрт жагсчээ. Монголын иргэд ч энэ асуудлыг олонтаа хөндөн, өргөн хэлэлцүүлэг явуулсаар ирсэн. Улс төрийн хүрээнд ч авилга Монгол улсын цаашдын хөгжлийг хойш нь татах аюултайг онцлон авч үзэж, авилгатай тэмцэх хууль тогтоомж батлан, зохих хяналтын байгууллагуудыг бий болгосон. Гэвч ил болсон авлигын хэргүүдийг эрүүгийн хуулийн дагуу хатуу шийтгэх тогтолцоо бүрдээгүй байгаа бөгөөд авлигын хэргийг олон нийтэд ил гаргах нь улс төрчдийн харилцан нэг нэгнээ шантаажлах нэг хэлбэр болж байна. Өөрийн зорилгодоо үнэнч зогсох чадвартай иргэний нийгмийн байгууллагууд болон шүүмжлэлт байдлаар хандах, хараат бус хэвлэл мэдээлэл Монгол улсад үгүйлэгдэж байна¹⁷⁶. Үүний тулд улс төрийн тогтолцоогоо боловсронгуй болгож хэд хэдэн шинэчлэлүүдийг хийх шаардлагатай тулгарч байна хэмээн судлаачид үзэж байна. Олон улсын хэмжээнд ч гэсэн улс төрийн тогтолцоо нь хөгжих эсвэл уруудах хамгийн гол учир шалтгаан болж буй талаар ихээхэн анхаарч бичих болжээ.

ХБНГУ-с Монгол улсад Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайдаар ажиллаж байсан Петер Шаллер Монголын ардчиллыг “том зургаар” нь харвал амжилттай гэж хэлж болох ч улс төрийн тогтолцоонд нь ноцтой дутагдалууд байна. Үүнд:

1. Улс төр, эдийн засгийн элитүүдийн ёс суртахуунд өөрчлөлт хийх, байгалийн баялагтайгаа хэрхэн харьцах талаар улс төр, нийгмийн хүрээнд зөвшилцөлд хүрэх явдал чухал ач холбогдолтой. Ардчилсан тогтолцооны чухал хүчин зүйл болсон эрх мэдлийн хуваарилалт, түүнтэй уялдсан “хяналт, тэнцвэрийн” механизм зохистой хэмжээнд бүрдээгүй.
2. Засгийн газар нь тогтворгүй байгаа том шалтгаан нь УИХ-ын давамгай байдал. “Төрийн эрх барих дээд байгууллага” болохын хувьд УИХ бүхий л асуудалд оролцож, өөрийн мэдлийн хүрээнд аваачин шийдвэрлэдэг. Ерөнхий сайд нь УИХ-даа бүрэн “дөрлөгдсөн” бөгөөд сайд нарыг томилох, огцруулахын алинийг нь ч бие даан шийдэж чаддагүй.
3. Ерөнхийлөгчийн албан тушаал нь гүйцэтгэх болон төлөөллийн “хоёрдмол” шинж агуулж байна. Төрийн тэргүүний хувиар улс орноо төлөөлөх эрх, үүргийн тал дээр ямар нэг асуудал байхгүй. Ийнхүү төлөөлөхөөс гадна олон тооны эрх мэдэлтэй.
4. Парламент дахь “давхар дээл”-ийн асуудал, улс орны эдийн засгийн чухал салбаруудад ашиг сонирхол бүхий бизнесменүүд УИХ-д олноороо сонгогдсон байдал нь барууны орнуудынхтай харьцуулахад хачирхалтай.

---

¹⁷⁶ДаниелШмюкинг. “Ололт амжилт ихтэй ч хийх зүйлс чамгүй олон” Монголын ардчиллын 25 жилийн ойд. Конрад-Аденауэр-Сан., УБ. 2015. Хууд. 3 www.kas.de/mongolei

5. “Арын хаалга, татаасны тогтолцоо” нь өнөөгийн монголын улс төрийн намуудын төрхтэй таарч байна. Дагагчид нь намын даргаа өөд нь гаргаад, дараа нь татуулж албан тушаалд очих.
6. Монголчууд ямар замаар хөгжих, хаа хүрэх тухайд нийтээрээ, нэгдсэн зөвшилцөлд хүрч чадаагүй. Үүний нэг жишээ бол байгалийн баялагаа ашиглахдаа гадаадын хөрөнгө оруулагчидтай хэрхэн хамтрах талаарх эцэс төгсгөлгүй маргаан¹⁷⁷ зэргийг дурьджээ.

Мөн “Sustainable Development Solutions Network” судалгааны байгууллагаас “Дэлхийн аз жаргалын индекс 2017”-г шинчлэн гаргасан байна. Уг жагсаалтыг гаргахдаа судлаачид тухайн улс орны нэг хүнд ногдох ДНБ, эрүүл төрөлт, наслалт, амьдралын сонголтуудаа хийх эрх чөлөө өгөөмөр байдал, авлигын үзүүлэлт зэрэг хүчин зүйлсийг авч үздэг. Монгол улс “Аз жаргалын индекс”-ээр 4,955 оноогоор 155 орноос 100 дугаарт жагссан байна¹⁷⁸. Энэ нь үзүүлэлтэд оюун санаа, эдийн ядуурлаас гадна улс төрд итгэх иргэдийн улс төрийн итгэл үнэмшил алдарсантай холбоотой. Ардчилсан нийгмийн гол үзүүлэлт бол иргэд улс төрд итгэх итгэл өндөр, улс төрчдөө дэмждэг, улс төрийн боловсролтой байх нь хамгийн чухал үзүүлэлт юм. Гэтэл манай улсад сонгуулиас сонгуулийн хооронд иргэдийн улс төрд оролцох оролцоо багасаж бид ардчиллаас ухарч, тохиолдлын улс төрчдийг улс төрд орох нөхцлийг бүрдүүлсээр байна.

ДҮГНЭЛТ

“Дээрээ гүйдлээ олохгүй бол Доороо суудлаа олохгүй” гэгчээр айл гэрийн өрхийн тэргүүнээсэхлээд улс орныг удирдаж байгаа улс төрчид ч ялгаагүй аливаад ёс зүйтэй, хариуцлагатайхандаж байж гэр бүлдээ болон нийгэмд үүсээд байгаа дээрх эмх замбараагүй байдлыг багасгана. Социлогич Ральф Дарендорфын хэлсэнчлэн “ардчилал жамаараа төлөвшихийг хүлээн 60 жил үүрэглэж болохгүй. Ардчиллыг тордох, чанаржуулах нь хүн бүрийн болон иргэний нийгмийн цуцалтгүй хүчин чармайлтаас шалтгаалдаг¹⁷⁹”.

Гэр бүл, нийгэм, улс төрийн хүрээнд явагдаж байгаа эдгээр асуудлыг хууль хяналтын байгууллагын үйл ажиллагааг чанаржуулж иргэний нийгмийн байгууллагын хяналтыг сайжруулснаар шийдвэрлэх боломжтой. Тэрээр иргэний нийгэм л төр ба иргэдийн хоорондох хоосон орон зайг дүүргэж чадна. Ингэж байж л эрх чөлөөгөө удаан хугацаагаар баталгаажуулах ёстой гэжээ.

---

¹⁷⁷Петер Шаллер. “Монголын улс төрд учирч буй зарим сорилтын талаар”. Стратегийн судалгаа. УБ., №76, (4/2016) хууд. 92

¹⁷⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/World_Happiness_Report

¹⁷⁹МихиалКлима. “Тоталитардэглэмээсгажуудсанардчилалруу” УБ., 2017 хууд..14

Ардчиллыг жинхэнэ утгаар нь монголын хөрсөнд нутагшуулж, хөгжүүлэхэд иргэд, иргэний нийгмийн байгууллагууд болон улс төрийн нам хүчнүүд нэг зорилгын төлөө хамтран ажиллаж гурван сая хүн ам нь эх орондоо элэг бүтэн, тайван сайхан амьдрах нөхцөл бүрдэнэ.

Шуудайнд хийсэн үхрийн эвэр шиг эв нэгдэлгүйбайгаа байдал нь төрийн бодлогын залгамж холбоог үгүй хийж улс орны аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх хэмжээнд хүрээд байна.

Ашигласан ном зүй

1. Д.Болд-Эрдэнэ. “Улс төрийн онолын сонгодог болон орчин үеийн эх сурвалж” Шинэ толь №51, УБ., 2005/2
2. Ж.Батсуурь, Э.Энхмаа. “Монгол улсын хүн ам зүйн аюулгүй байдалд тулгамдаж буй зарим асуудал”. Стратегийн судалгаа. УБ., №76, (4/2016)
3. Х.Гүндсамбуу. “Монголын нийгмийн давхраажил: хөгжил, хандлага (XX зуун)” УБ., 2002
4. МихиалКлима. “Тоталитардэглэмээсгажуудсанардчилалруу” УБ., 2017
5. Петер Шаллер. “Монголын улс төрд учирч буй зарим сорилтын талаар”. Стратегийн судалгаа. УБ., №76, (4/2016)
6. Ч.Өлзийсайхан. “Монгол дахь ардчилсан шилжилтийн үеийн улс төрийн элитүүдийн төлөвшил” УБ., 2012
7. “Улс төрийн шинжлэх ухаан” ред. Ц.Ганболд, Ё.Довчин. УБ., 2014 он

Веб хуудас

1. Б.Баабар. “Биднийг хэн тэжээдэг вэ?” <http://www.baabar.mn>
2. Д.Баярхүү. “Атаархлаа шударга ёс гээд ойлгочихсон 10 хувь” <http://www.baabar.mn>
3. Б.Баярцэнгэл. “Монголд өдөрт 10 гэр бүл салж байна”. 2017.02.24 <http://ikon.mn>
4. ДаниелШмюкинг. “Ололт амжилт ихтэй ч хийх зүйлс чамгүй олон” Монголын ардчиллын 25 жилийн ойд. Конрад-Аденауэр-Сан., УБ. 2015. www.kas.de/mongolei
5. “Ядуурлын хоёр нүүр” <http://tribunemongolica.blogspot.co.uk>
6. https://en.wikipedia.org/wiki/World_Happiness_Report